

Торчинська Н. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янської філології
Хмельницького національного університету
E-mail: mina@ukr.net

ІНШОМОВНІ ЕПІГРАФИ У СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКИХ ТЕКСТІВ

У статті схарактеризовано специфіку поєднання одного з паратекстуальних елементів – епіграфа – з авторським текстом, зокрема характеризується взаємозв'язок ініомовних епіграфів, записаних латиницею, використаних письменниками XIX – поч. XXI ст., звертається увага на діалогічність у поєднанні цитати й художнього тексту.

Ключові слова: паратекстуальні елементи, епіграф, цитата, художній текст.

Сучасна філологія значну увагу приділяє позатекстовим одиницям, які є невід'ємними елементами будь-якого художнього твору. До цієї категорії можна віднести ім'я автора, заголовок твору, підзаголовок, епіграф, присвяту, передмову, післямову, коментарі, примітки, ілюстрації та інші вторинні елементи, що, як зауважує М. О. Сокол, становлять «паратекст – особиву зону між текстовою і позатекстовою реальністю, яка немов спеціально призначена для безпосереднього впливу на читача» [5, с. 218].

Якщо заголовки супроводжують майже кожен художній, науковий, публіцистичний твір, то інші паратекстуальні компоненти є менш функціональними, а їхня наявність чи відсутність пояснюється жанром твору та бажанням автора.

Ще з античного періоду існує традиція починати власний твір цитатою відомої людини – попередника або сучасника автора. Подекуди це ставало традицією, модою, буденним літературним прийомом, коли ігнорувалася взаємозв'язок змісту епіграфа і запропонованого твору [3, с. 81–82], проте з часом ситуація змінилася, і митці слова почали використовувати вищевказані паратекстові компоненти, зокрема й епіграфи, цілеспрямовано й обдуманно, про що і свідчать результати нашого дослідження.

Епіграф – це незначний за обсягом складник поетики певного художнього тексту, який, проте, може більш яскраво передати ментальність автора, а іноді й цілого народу, ніж базові текстові категорії, що формують художній твір. Значна кількість письменників різних літературних течій та історичних періодів послуговувалися висловлюваннями відомих людей, налаштовуючи таким чином читача на відповідне сприйняття тексту.

Паратекстуальні елементи, зокрема й епіграфи, в різних літературно-мовознавчих аспектах останнім часом стають об'єктом вивчення таких українських науковців, як В. О. Вуколова, О. М. Куцевол, М. О. Сокол, А. О. Ткаченко, М. М. Челецька, Т. Ю. Черкашина, Н. В. Чорна та ін. Проте більша кількість подібних досліджень наявна в русистичі (І. В. Арнольд, М. О. Безденежних, А. Ю. Большакова, М. В. Буковська, К. А. Козицька, Н. А. Кузьміна, І. Г. Тімакова, А. Г. Храмченков, Д. М. Швецова).

Низка сучасних як вітчизняних, так і зарубіжних авторів досліджують проблеми функціонування епіграфів у художніх текстах, зокрема й неслов'янських. Так, об'єктом вивчення І. Г. Тімакової стали літературні епіграфи до німецькомовних текстів наукового, газетно-публіцистичного, розмовно-художнього стилів [6]. О. М. Цуканова звернула увагу на семантичний зв'язок епіграфів та прозових і поетичних творів російською та німецькою мовами у XIX та в кінці XX століть [9].

Дослідженню функціонування епіграфів в англійських текстах присвячені наукові праці М. В. Буковської (у романі Р. П. Уорена «Вся королівська рать» [1]), В. С. Ларкіна (у романі В. Скотта «Айвенго» [4]), А. Г. Храмченкова (на матеріалі англійської прози [8])

Про епіграфи як інтертекстуальний елемент згадує у процесі дослідження лінгвостилістичних особливостей іспаномовного художнього дискурсу (на матеріалі сучасних латиноамериканських новел) і Н. В. Чорна [11].

Водночас у наших попередніх студіях ми також приділяли значну увагу функціонуванню, семантиці та структурі епіграфів в україномовних текстах.

Предмет дослідження – епіграфи, взяті з неслов'янських текстів. Матеріал добирався шляхом випадкової вибірки, метою якої було охоплення творів українських митців XIX – поч. XXI ст. 15,6 % від загальної кількості цитованих джерел становлять епіграфи неслівнослов'янських авторів. Щодо способу передачі, то вони можуть цитуватися мовою оригіналу або ж перекладатися (щоправда, переважають епіграфи, подані латиницею).

Традиційно автори зверталися до античної спадщини (30 % від загальної кількості епіграфів цієї групи), зокрема поезій останнього представника «золотої доби» римської літератури Овідія, твори якого мали значний вплив на європейську середньовічну літературу і є популярними донині. У М. Вороного віршеві «Ікар», присвяченому пам'яті Левка Мацієвича, першого українського льотчика, передують рядки: *Icare – dixit – ubi es? Quo te regione requiram. Ovidiut* (що в перекладі означає: *Ікаре, в якій околиці маю тебе шукати? – сказав. – Де ти є? Овідій*) [7]. Одразу український варіант слів Овідія як епіграф використав Ю. Покальчук у повісті «Заборонені ігри»: *Ми завжди прагнемо дістатись забороненого і бажаємо недозволеного*. Овідій. «Мистецтво кохання» [7]. Автор цим афоризмом готує читача до сприймання твору, а запропонувавши переклад, економить час і зусилля адресата, спонукає не до бездумного перегляду латинського тексту, а до його апперцепції, тобто сприйняття у взаємозв'язку із попереднім досвідом людини. П. Куліш поезію «Німецька наука-розлука» почав епіграфом-максимою римського сенату невідомого автора: *Divide et impera* [7], що означає «Розділяй і владарюй». Усі використані авторами латинські крилаті вислови є логічним філософським зачином для їхніх творів.

Вивчаючи заголовкові комплекси лірики І. Франка, М. М. Челецька звернула увагу і на різні епіграфи, використані автором, з-поміж яких чільне місце посідають іншомовні. Дослідниця зазначає, що «заголовок або підзаголовок, що конденсує явища літератури у формі сентенційного вислову іншомовного значення, набуває сенсу, за допомогою якого формуються *стягнені* епіграфи (наприклад, «De profundis», «Excelsior!», «Semper idem», «Vivere memento» («З вершин і низин»), «Un coeur simple» («Мій Ізмарагд»))» [10, с. 14].

Леся Українка також цитувала рядки закордонних авторів. Наприклад, віршеві «Коли втомлюся я життям щоденним...» передує діалог В. Гюґо: – *A quoi penses tu? – A l'avenir*. V. Hugo. («Про що ти думаєш? – Про прийдешність»), а «Остання пісня Марії Стюарт» починається словами *Que suis je, helas!.. (Що я, на жаль!..)* без вказівки на автора цитати [2]. Використані епіграфи вказують на певну діалогічність між авторами цитат та поетесою.

Німецьке походження О. Кобилянської зумовило використання нею в ролі епіграфів рядків із творів німецьких авторів. Так, зокрема, «Земля» починається словами Й. Ф. Гете: *Es liegt im uns herum / gar mancher Abgrund, den das / Schicksal grub, doch hier in / unserem Herzen ist der tiefste*, що перекладається як: *Кругом нас знаходиться якась безодня, що її вирила доля, але тут, у наших серцях, вона найглибша* [7].

Епіграфом до повісті «Людина» стали слова, які приписують самій авторці: *Das Reich der Lüge ist aufrecht, wie es noch niemals gewesen. / Die Wahrheit selbst wagt sich, nur in gleissenden Fetzen vermummt, / aus ihrem Winkel hervor...* (у перекладі – *Царство брехні, панує, як ще ніколи домепер. А правда відважується виповзати зі свого кутка не інакше, як закутана в привабливо-яскраві ганчірки*) [7].

Рядки французького поета, критика і перекладача Шарля Бодлера, які відображають місце поезії, її роль та значення, використав як епіграф М. Вороний у вірші «Іванові Франкові»: *La poesie n'a pas la verite pour / objet, elle n'a qu'elle-meme*. Charles Baudelaire (*Предметом поезії є тільки вона сама, а не дійсність*. Шарль Бодлер) [7].

Висловлювання канадського письменника Х'ю Макленана: *We measure history by its catastrophes, we recall the weather by its storms, but the periods of peace and joy – who can describe them?* Hugh MacLennan (Ми вимірюємо історію її катастроф, нагадаємо погоду її бур, але періоди миру і радості – хто може їх описати?) передує змістові роману «На твердій землі» У. Самчука [7]. Вибір автором епіграфа, ймовірно, зумовлюється тим, що У. Самчук жив у Торонто і був знайомий із творчістю Х. Макленана.

Чотири різномовні цитати утворили своєрідний інтертекстуальний симбіоз у романі Ю. Яновського «Майстер корабля». Автор використав слова М. Гоголя, Г. Гете, К. Дібдіна і Горація в оригіналі: 1. *Забирайте же с собою в путь, выходя из мягких юношеских лет в суровое, ожесточающее мужество, – забирайте с собою все человеческие движения, не оставляйте их на дороге: не подымете потом!...* Н. В. Гоголь. 2. *Nein! hier hat es keine Not: / Schwarze Mädchen, weißes Brot! / Morgen in ein ander Städtchen: / Schwarzes Brot und weiße Mädchen.* J. W. Goethe. *But the standing toast that pleased me most / Was, «The wind that blows, the ship that goes, / And the lass that loves a sailor!»* С. Dibdin. 3. *O navis, referent in mare te novi Fluctus?* Horatius [7], вдало поєднавши російську, німецьку, англійську і латинську цитати, створивши водночас цитатний мінітекст.

Сучасні автори-постмодерністи, якщо й беруть епіграфи з іншомовних творів, то здебільшого пропонують український переклад. Наприклад, Ю. Покальчук до своєї майже автобіографічної повісті «Ритм (Соло для ударних інструментів)» епіграфом взяв два висловлювання ірландського письменника О. Вальда у перекладі: «*Людина рідко коли задоволена чимось, що не є досконалим...*», «*Кожен убиває те, що любить...*» [7], причому, як і в більшості випадків, цитати між собою тісно перегукуються.

Отже, з-поміж цитат зарубіжних авторів, узятих українськими письменниками як епіграфи, здебільшого переважають прозові конструкції – крилаті вислови, що мають структуру простого або складного речення. Винятками стали поезії А. Міцкевича і Й. Ф. Гете, із яких паратекстуальну функцію виконують цілі стовпчики. Якщо говорити про джерела й мову цитації – то це або ж латинські мотто, або літературні цитати англійською й німецькою, лише іноді французькою мовами.

Погоджуємося із висновком І. Г. Тімакової, що літературний епіграф висвітлює багатство особистісного аспекту авторської парадигми: рівень освіченості (володіння іноземними мовами, наявність країнознавчих, культурно-історичних знань, кругозір), релігійні погляди, сферу професійних інтересів, літературні уподобання, політичні погляди, моральні принципи, ціннісні орієнтири, гендерний аспект тощо [6, с. 8].

Звісно, якщо врахувати, що комунікативний акт однією мовою не завжди забезпечить тотожність сприймання і розуміння інформації, то використання цитати мовою оригіналу у поєднанні зі змістом авторського твору дозволяє говорити про відносне усвідомлення читачем запропонованих паратекстуальних елементів. Епіграфи експліцитно можуть передати ставлення автора до власного твору, налаштувати на певну інтерпретацію тексту крізь призму цитати, вкласти новий зміст як у цитату, так і безпосередньо в художній твір.

Перспективу дослідження вбачаємо у визначенні специфіки використання елементів чужого мовлення у структурі наукових текстів.

Список використаної літератури

1. Буковская М. В. О художественно-символической функции заглавия и эпитафии в романе Р. П. Уоррена «Вся королевская рать» / М. В. Буковская // Системный анализ художественного текста. – Вологда, 1989. – С. 25–32.
2. Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.l-ukrainka.name/uk/>
3. Крамарь О. К. Эпитафия в творчестве М. Цветаевой / О. К. Крамарь // Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки. – 2002. – № 1. – С. 81–96.
4. Ларкин В. С. Эпитафия как элемент кодирования смысла художественного текста (на материале романа В. Скотта «Айвенго»): дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 – германские языки / В. С. Ларкин. – М., 2004. 212 с.
5. Сокол М. О. Поняття паратексту та паратекстуальності в системі сучасного літературознавства / М. О. Сокол // Вісник Житомирського державного університету. – Випуск 60. Філологічні науки. – Житомир, 2011. – С. 218–221.

6. Тимакова И. Г. Функционирование эпитафий в немецкоязычном тексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 – германские языки / И. Г. Тимакова. – М., 2006. – 20 с.
7. Український центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrcenter.com>
8. Храменков А. Г. Роль эпитафий в семиотической организации англоязычного художественного прозаического текста: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 – германские языки / А. Г. Храменков. – Минск, 1983. – 19 с.
9. Цуканова Е. М. Семантическая связь эпитафий с текстом : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 – русский язык / Е. М. Цуканова. – Орел, 2003. – 160 с.
10. Челецька М. М. Поетика заголовкового комплексу в ліриці Івана Франка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 – українська література / М. М. Челецька. – Львів, 2006. – 21 с.
11. Чорна Н. В. Лінгвостилістичні особливості іспаномовного художнього дискурсу постмодерну (на матеріалі сучасних латиноамериканських новел) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 – романські мови / Н. В. Чорна. – К., 2009. – 20 с.

Торчинская Н. Н. Иноязычные эпитафий в структуре украинских текстов

Аннотация

В статье охарактеризовано специфику сочетания одного из паратекстуальных элементов – эпитафий – с авторским текстом, в частности описывается взаимосвязь иностранных эпитафий, зафиксированных латиницей и использованных украинскими писателями XIX – начала XXI в. Обращается внимание на диалогичность в сочетании цитаты и художественного текста.

Ключевые слова: паратекстуальные элементы, эпитафий, цитата, художественный текст.

Torchynska N. M. Other languages epigraphs in the structure of Ukrainian texts

Summary

In modern philology constantly increasing quantity of studies on study element of paratext, one of which is the epigraph that explicitly may indicate the author's attitude to his own work, set to a certain interpretation of the text through the prism of quotations, put new meaning as in the quote, and directly in work of art. However epigraphs reflect the outlook of the author, his level of education, religious beliefs, etc. origin. Analysis not East Slavic's epigraph used Ukrainian writers XIX – early. XXI century suggests that the authors mainly used the Latin motto or quote English, German, French authors sometimes. Sometimes Ukrainian writers use two, three or even four epigraphs multilingual one piece. Speaking of contemporary writers-postmodernists, they are mainly used as epigraphs Ukrainian translation of foreign texts.

Key words: element of paratext, epigraph, a quotation, artistic text.

УДК 811.161.2'373.2

**Торчинський М. М.,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української філології
Хмельницького національного університету
E-mail mina@ukr.net**

ДЕНОТАТНО-НОМІНАТИВНА СТРУКТУРА ТЕРИТОРІОНІМІВ ЯК СКЛАДНИК УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

У статті схарактеризовано денотатно-номінативну структуру територіонімів як одного із розрядів власних назв. Нова типологія територіонімів за характером іменованих денотатів включає насамперед загальнотеоретичні поняття, які доповнюють відповідну терміносистему ономастики в цілому. Більш детально розмежовано і номінації власних назв територій. Такі словникові статті мають увійти до складу нового «Словника української ономастичної термінології».

Ключові слова: територіонім, власна назва території, адміністратонім, гідротериторіонім, натуралонім, сільвонім.